

A nemzeti összetartozás erősítése

Határtalanul! (Szerkesztette Csete Örs)

2010. évi törvényhozás végre jelentős változást hozott a magyar nemzetpolitikai gondolkodásban. Megteremtette a magyarság szellemi-lelki újraegyesítésének a törvényi kereteit.

A Csete Örs által szerkesztett és részben írt *Határtalanul!* című kötet pedig már a törvény adta lehetőség egyik korszakváltó cselekedetéről és eredményeiről ad számot. Azt vizsgálja, hogy miképpen lehet a nemzeti összetartozást az oktatásban programmá szervezni? A 2010-es parlamenti döntés „a külföldi iskolai kirándulásról, a nemzeti összetartozás napja iskolai bevezetéséről, valamint a külföldi magyarságot megismertető Magyarság Házáról szól”. Csete Örs tanulmánya, a *Nemzeti összetartozás az oktatásban* ezt a határozatot tágítja a Nemzeti Összetartozás Operatív Programjává. Olyan program ez, amelyik a magyar nemzet valóságos állapotának ismeretében a jobbá változtatás lehetőségeit mutatja meg. Cselekvő magatartást vállal nehéz helyzetben.

A magyar nemzet térbeli széttagoltságát, azt, hogy minden negyedik magyar Magyarországon kívül él, a határtalanítás koncepciójával orvosolja. Ez az államhatárokon túlnéző szemlélet a magyarság létérdekű törekvése. „Ez az aktivitás, amely a térbeli széttagoltság ellenében hat és a teljességgel irreális (fizikai) határváltoztatás nélkül kapcsolja össze »a magasban« a nemzet tagjait.” Létszámbeli fogyatkozásunkkal szemben idegen nemzetiségű barátaink számát kell növelni. És gyarapítani kell a magyarságot a nemzet peremén, a szórványban, ahol a vele való törődés megőrző erő lehet. Mindenütt a nemzetbe vetett bizalmat kell erősítenünk azt tudatosítva, hogy együtt erősebbek és hatékonyabbak vagyunk. „Mindehhez erősebb társadalmi kohézióra van szükség,

APÁCZAI
KÖZALAPÍTVÁNY, 2011

a személyek, intézmények közötti tudatosabb, tartalmasabb, magasabb

fokú kapcsolódásokra.” Elemi érdekünk a nemzet összetartozása. Csete Örs nemzeti közösségért cselekvő magatartása nemzetmegtartó erővé lényegül: „Hiszek abban, hogy a létrejövő kapcsolatok millió erős hálává sűrűsödnek majd össze magyartól magyarig, eljelentéktelenítve történelmi helyzeteket, országhatárokat és távolságokat. Mert haza sok lehet, magyarság csak egy van.”

Csete Örs szemléletében nagyon fontos szerepe van a cselekvésnek. Meggyőződése, hogy az összetartozás eszméjét nem pusztán politikai céllá kell emelni, hanem beteljesítéséhez eszközökre és forrásokra is szükség van. Ezért dolgozza ki a Nemzeti Összetartozás Operatív Programját. „A program végső értelme és célja, hogy olyan, sorait összefűző, önmagát ismerő és számon tartó, összekapaszzkodó és versenyképes magyar nemzet érkezzon a XXI. század második felébe, amely eséllyel vehet részt a népek, a technológiák és a tudások jövőjének versenyében.”

Az országgyűlés határozata a közoktatási intézmények számára előírja a nemzeti összetartozás emléknapijáról való iskolai megemlékezést, emellett valamennyi közoktatásban tanuló diák számára lehetővé kívánja tenni állami támogatással a határon túli magyarlakta területekre való kirándulásokat, és mindennek összefogására, szervezésére, valamint a külföldi magyarság bemutatására létre kívánja hozni Budapesten a Magyarság Házát. Ez a három cselekvési terv ugyanannak a programnak három megvalósítási formája. A cselekvő erő és dinamizmus lényegi jegyük.

Katasztrófális XX. századi történelmünk következménye, hogy a magyarságból hiány-

zik a megfelelő nemzeti önismeret, különösen hiányzik a határon túli magyarság ismerete.

A határon túli magyarság magyarországi megismertetése a nemzeti összetartozás-tudatot erősíti. A három kiemelt cselekvés együttthatása nagy nemzeti erőforrás, melynek eleve jellemzője az, hogy túllép az országhatárokon. Ez a program a nemzetegyesítés cselekvő erőforrása. Szándéka és cselekvése szerint jelentékteleníti azt aényt, hogy a magyar nemzet és a magyar állam határai nem esnek egybe. Tudatosítja azt, hogy a Kárpát-medencei magyarság élete és sorsa Trianonnal nem fejeződött be, hanem más keretek közt ma is folytatódik. Ez a tudat elemi feltétele a magyar nemzet megmaradásának és kibontakozásának...

A *Határtalanul!*-programot a magyarországi magyarok elképesztő nemzeti tájékozatlansága hívta életre. A rossz tényekből azonban cselekvő energiákat szabadított fel.

A nemzeti összetartozás emléknapját, június 4-ét nemcsak gyásznapként akarja megőrizni a magyarságban, hanem hangsúlyosan az összetartozás napjává teszi. A történelmi fájdalmat Csete Örs így avatja erőforrássá. A nemzeti összetartozásról szóló iskolai megemlékezésnek nemzetpolitikai szempontból pedig az a jelentősége, hogy általa a mai országhatáron túli magyarság bekerül az iskolába. Többé nem lehet nem tudni róla. A határon túli magyarság iskolai kirándulásokkal való meglátogatása pedig olyan élmény, amelynek óriási a tudat- és érzésformáló szerepe.

A Magyarság Háza egy olyan intézmény, amelynek valamennyi feladata az egyetemes magyarsághoz kapcsolódik, alaphivatása pedig a nemzeti összetartozás erősítése, támogatása. Az épület legyen a XXI. századi magyarság önképe. „Magyarország fővárosában képviseli és reprezentálja a magyarság egészét, az összetartozás nagyszerűségét.” „Programgazdaként a Magyarság Háza kezdeményező szerepet játszhat mindazon küllhoni, jórészt civil fenntartású, szórványban, illetve a diaszpórában található ún. *Magyar Házak* összefogásában és szakmai támogatásában is, amelyek a magyarországi kultúr- és külpolitika oldalívén vagy

azon kívül képviselik és jelenítik meg a magyarságot, a nemzetet.”

Csete Örs tanulmánya itt nem részletezhetően gazdag gyakorlati tanácsokat is ad ahhoz, hogy a Magyarság Háza valóban kezdeményező és irányító szerepet játsszon a küllhoni magyarságról szóló tudásátadásban. „A Magyarság Háza megnyitása szimbolikus üzenet lenne arról, hogy egy magyarnak bárhol is van az otthona, az Anyaországban számon tartjuk, és hogy Budapesten valamennyien itthon lehetünk.” Csete Örs tanulmánya a nemzeti összetartozás elvont gondolatát gyakorlati cselekvések sorával teszi elevenné és tartalmassá. „A Határtalanul!-program egy olyan, a nemzetegyesítést elősegítő *tudásbeviteli program*, amely a fiatalokat célozza meg, és az oktatáson keresztül biztosítja számukra az élményszerű megtapasztalás lehetőségét.” „A Magyarság Háza egy olyan multifunkcionális intézmény, amelynek alaphivatása a nemzeti összetartozás erősítése. Csete Örs tanulmánya azt segíti, azt sugallja, hogy a magyarság összetartozása személyes, átélhető és vonzó tapasztalattá változzon minden fiatal számára.

(Sokkal vonzóbb volna ez a koncepció, ha szép magyarsággal szólna. Zavaró benne a rengeteg NÓOP, KKV és projekt. Sokszor a nehézkés is: „A Határtalanul!-programnak a magyarság szétszakítását és szétszakadását, az erről való negyven évnyi hallgatást és generációkra ható következményeit kell helyreállítania, leginkább a magyarországi fejekben és szívekben.” A küllhoni kirándulás „a Határtalanul!-program zászlóshajó-projektje”. A kirándulás hozzájárul „a turisztikai KKV-k prosperálásához”. A Magyarok Háza biztosítja a „szoftvert” a nemzeti összetartozás gondolatának iskolai megvalósításához stb.)

A Csete Örsét követő tanulmányok közül Petres Andrea a *Magyar-magyar diákmobilitás a közoktatásban* című cikke szerint a mobilitás még nem képezi szerves részét az iskolák eszköztárának. A *küllhoni kirándulások tervezése* című tanulmánya szerint a Határtalanul! program üzenete az, hogy a határok átjárása természetes, a küllhoni tanulmányi kirándulásokon részt venni korszerű.

Lettner Balázs *A küllhoni kirándulás megvalósítása* című tanulmánya arról számol be, hogy a program keretében 2010 májusa és októbere között szakképző iskolák diákjai utaztak a Magyarországgal szomszédos országok magyarlakta területeire. Közel 6 ezer diák vett részt ezeken a tanulmányi kirándulásokon. Az utazások előkészítése során a résztvevőknek ismeretet kellett szerezniük a küllhoni magyarság egészéről, különös tekintettel az adott kirándulás célterületen élő közösségekre. „A program kommunikációs téren jelentős sikert könyvelhetett el azért, hogy bevitte a közbeszédbe, témává tette a küllhoni osztálykirándulások ügyét.” Lettner Balázs másik tanulmánya *1431 közoktatási intézmény a nemzeti összetartozásról* címmel jelent meg. Az Apáczai Közalapítvány, illetve Csete Örs igazgató kapta a felkérést, hogy dolgozza ki az országgyűlési határozat megvalósításának előzetes koncepciótervét. Az Apáczai Közalapítvány ezért 2010 október–novemberében nagyszabású kériőves felmérést végzett a magyarországi közoktatási intézmények körében. 3221 közoktatási intézmények küldte el elektronikus kérdőívét, melyre 1431 érvényes választ kapott. Ezeket tekintette át Lettner Balázs tanulmánya.

A nemzeti összetartozás napja, a küllhoni tanulmányi kirándulások és a Magyarország Háza kapott ezekben egyértelmű és segítőkész, cselekvést vállaló és cselekvésre ösztönző támogatást.

Az *Apáczai Közalapítvány 12 éve* című írás zárja a kötetet. Az Apáczai Közalapítványt 1999-ben a kormány alapította a határon túli magyar iskolák fejlesztésére. Működése alatt, nyilvánosan meghirdetett pályázatok keretében, összesen közel hat milliárd forintot juttatott magyar tannyelvű oktatási intézményeknek.

2009-től a korábbi támogatásokat új nemzetpolitikai koncepció jegyében a magyarországi és határon túli magyarok közötti személyi és intézményi kapcsolatok erősítése váltotta föl. A küllhoni magyarsággal kapcsolatos személyes tapasztalatok elősegítése, a kapcsolatépítés vált a fő céljá.

Végül megköszönő gesztussal felsorolják annak a 674 intézménynek és szervezetnek a nevét, amely 12 év alatt 1855 megvalósult oktatási projekt gazdjaként partnerük volt.

Példaértékű munkáról és törekvésről számot adó könyv a *Határtalanul!*.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945) Debrecenben élő irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus. A *Hitel* főszerkesztője.

„...egész életét egy kártyára tette: a szellemre”

Kisfaludy András *A szellem filozófusa – Fülep Lajos* című filmjéről

Örömbelül egy évtizeddel ezelőtt a sors vagy a véletlen – netán a sorsszerű véletlen? – szeszélye folytán Domokos Mátyás, a kiváló esszéista, irodalomkritikus, szerkesztő egy kávéházi asztalnál azt találta mondani Kisfaludy András dokumentumfilm-rendezőnek, hogy Fülep Lajost az egyik legnagyobb magyar gondolkodónak tartja. Kisfaludyt

meghökkenetette ez a kijelentés, és elraktározta emlékezetében a nevet. Kisvártatva Zalan Vince filmkritikus, esztéta – a változatosság kedvéért egy kocsmasztalnál – azt javasolta Kisfaludynak, hogy Fülepet olvasson, ha művészi forma és tartalom kapcsolattól lényeges dolgokra kíváncsi. Kisfaludy – huszonévesen Bernáth Aurélnál festeni ta-

nult a Képzőművészeti Főiskolán, s 1970-ben, Fülep halálának évében a marxista diákkörben unalomig rágódtak tartalom és forma viszonyán – fellapozta hát Fülep *Magyar művészetét*, s a következő mondatokba botlott: „A művészet tartalma éppen a »forma«, azaz ami művészetté lett benne (ebben a formában benne van nemcsak a sokat emlegetett és kevésbé értett »hogyan?«, hanem az ugyanannyit emlegetett s nem értett »mit?« is). [...] Aki egyik oldalon látja a »formát«, a másikon a »tartalmat«, egyikén az »artisztikumot«, másikon a »világnézetet«, az sehol se látja a művészetet. Diletánsok elvitathatatlan privilégiuma.” Ilyen „egyszerű” ez! Csakhogy a legegyszerűbb dolgokhoz a legnehezebb eljutni, mert a zsenialitás mindig egyszerűség is. Fülep két-három mondatban megoldotta azt a problémát, amit a festőnövendékek és mestereik eredménytelenül dagasztottak. Kisfaludy ezután hónapokig Fülep műveit bújta, egyik ámulatból a másikba esett, s belátta, hogy Domokos Mátyás nem vetette el a sulykot, igaza van. Ekkortól lett Fülep Kisfaludy sorsának „alkatrésze”, s már csak idő és pénz kérdése volt, hogy mikorra készül el a végül 2010 novemberében, a Duna TV-ben bemutatott, *A szellem filozófusa – Fülep Lajos* című dokumentumfilmje.

Kevesen tudják, hogy a Kisfaludyé már a második dokumentumfilm Fülepről. 1977-ben Olasz Ferenc filmrendező és fotóművész – egyebek között a *Mindörökké* és a *Fejfák* című gyönyörű fotóalbumok alkotója –, valamint Németh Lajos művészettörténész, Fülep tanítványa, közösen készített egy *Fülep Lajos* című filmet. Önként adódik tehát a lehetőség, hogy olykor-olykor párhuzamot vonjunk a két rendező munkája között. Annál is inkább, mert Kisfaludy egy-két film- és képkockát kölcsön vett Olasz Ferenc egyéb munkáiból, természetesen Olasz hozzájárulásával.

A két film forgatása között lepergett harminchárom esztendő csak egy pillanat a történelemben, de ez alatt a „pillanat” alatt nagyot változott a világ, óriásit fejlődtek a filmművészet technikai lehetőségei. Olasz Ferenc filmje puritán fekete-fehér,

a szereplők is többnyire szürke, dísztelen háttér előtt ülve beszélnek. Ma már nem technikai kényszerből, hanem csak különleges művészi indíttatásból készülnek ilyen alkotások. Kisfaludy és operatórei – mindekelőtt a munka oroszlánrészét végző Balog Gábor – egy hordozható digitális kézi kamerával pompás színekben tobzódó filmet forgattak. 1977 óta akkor még elképzelhetetlen politikai földrengés is megrázta térségünket, megbukott az öröknek hitt kommunista rendszer. Ennek következtében azt, amire Olasz csak vágyhatott, Kisfaludy különösebb nehézség nélkül megvalósíthatta: Firenzében, a Fülep szellemi fejlődését döntően befolyásoló városban forgathatott. Cenzorok, filmfőhatóság és egyéb hasonló intézmények ideológiai elvárásainak sem kellett megfelelnie. Munkáját az is megkönnyítette, hogy időközben hozzáférhetővé váltak Fülep kiadatlan írásai és hatalmas levelezése, valamint életművének tudományos feltárásában is nagy előrelépés történt. Egy megoldhatatlan problémával viszont szembesülnie kellett Kisfaludynak: a kíméletlen idő megrostálta Fülep személyes ismerőseit, kevesen maradtak, akik mikrofonja elé ülhetek. De hát ez a magyar fátum: „mi mindig, mindenről elkésünk...”

Fülep 1970-ben halt meg, s amikor Olasz a filmjén dolgozott, Fülepnek még számos barátja – Illyés Gyula, Bernáth Aurél, Martyn Ferenc, Keresztury Dezső, Vas István – s szinte mindegyik jelesebb tanítványa élt, sokan tudtak volna nyilatkozni róla. Sajnos, csak tudtak *volna*, mert Olasz Ferenc, de vélhetően inkább szakértője, Németh Lajos nem kapott a kínálkozó lehetőségen. A tanítványok közül csak Fülep két művészettörténész aspiránsa, Németh Lajos és Körner Éva, a munkatársak közül Zádor Anna, valamint még két költő, Weöres Sándor és Fodor András szólalt meg. Weöres pécsi egyetemista évei óta ismerte, és haláláig tartotta a kapcsolatot Füleppel, mégis nyúlfarknyi idő jutott csak neki a filmben, Fülephez írott *Arckép-vázlat* című versét mondta el. Fodor 1964-es *Látogatás (Zengővárkony, 1964)* című költeményét olvasta föl,

valamint szűkszavúan beszélt a Széher úti tanítványokról.

Olasz filmjében a szakma képviselőinél, az értelmiségieknél nagyobb teret kaptak a kétkezi emberek. Fülep 1927 és 1947 között református lelkészként szolgált Zengővárkonyban, s ottani hívei közül hatan idézték fel róla emlékeiket, a leghosszabban Fülep komaasszonya. 2008-ban, amikor Kisfaludy hozzáfogott filmje forgatásához, a fentebb felsorolt személyek közül már senki sem élt: sem a tanítványok, sem a munkatársak, sem a várkonyiak. 1947 legvégén Fülep Pestre, az Eötvös Collegiumba költözött bentlakásos tanárnak, de nem sokáig maradhatott itt, mert 1950-ben Rákosiék felszámolták a magyar elitképzőt, s a tanárokat és a diákokat is kicsapták. Fülep ezután az ELTE művészettörténeti tanszékét vezette, ott oktatott, de az igazi tanítványi csapatot Eötvös-kollégista hallgatója, Fodor András szervezte köré: a fiatalok csütörtökön vagy péntek esténként látogatták Széher úti lakásán. 2008-ra ez a tanítványi kör is megfogyatkozott, elhunyt Fodor András, Beney László, Beney Zsuzsa, Bozay Attila, Kormos István, Hernádi Gyula. Meghalt a Kisfaludy fülébe a bogarat tevő Domokos Mátyás és Fülep talán legfanatikusabb híve, az antikvárius Lőrincz Ernő is.

A Széher úti törzstagok közül 2008-ban – súlyos betegen – még köztünk volt F. Csanak Dóra és Vekerdi László. Fülepnek élete utolsó két évtizedében F. Csanak Dóra volt a legközvetlenebb bizalmasa. Ő dolgozta föl az MTAK Kézirattárába került hagyatékát, s heroikus munkával, hét vastos kötetben egyedül adta ki levelezését: mindent tudott Fülepről. F. Csanak Dóra vívódott, hogy vállalja-e a szereplést, de egyre inkább elhatalmasodó gyógyíthatatlan betegsége, valamint még egy másik ok végül visszatartotta: kételkedett benne, hogy egy annyira összetett egyéniségről, mint Fülep, hogy óra alatt árnyalt kép rajzolható. Egészségi állapota miatt az a lehetőség már föl sem merült, hogy Vekerdi László – a kör legműveltebb tagja – kamera elé üljön, ő már nem érte meg a film elkészültét sem. Szerencsére

azonban, ha nem is a törzstagok közül, de még maradtak hadra fogható Széher-útiak: Fodor Andrásné, Lator László, Vajda Kornél és Sárosi Bálint. Készségesen vállalta a filmezést a Széher-útiakhoz Fodor András révén kapcsolódott Tüskés Tibor is, de a filmet már ő sem láthatta. Hozzájuk csatlakozott még a Fülepet egyetemistaként hallgató Marosi Ernő akadémikus művészettörténész, Karádi Éva eszmetörténész és jómagam mint a film szakértője.

Zengővárkonyban Kisfaludynak két olyan helyi lakost sikerült vallomásra bírnia, akik gyermekfővel vagy fiatalemberként még személyesen ismerték Fülepet: Hosszú Lászlót és Kócsidi Jánost. A film nagy nyeresége, hogy ezeket a tiszta tekintetű parasztembereket megszólaltatta, mert mára ez az ember típus szinte teljesen kihalt. Akik látták *A szellem filozófusát*, szinte mindannyian kiemelték, mennyire hiteles Kócsidi János bácsi ízes beszéde s az is, amint elcsuklik a hangja a nagytiszteletű úr említésére. (Olasz Ferenc zengővárkonyi főszereplőjének, a komaasszony Bognár Jánosnének a lánya, Szántóné Bognár Éva [Évika] is felbukkan a filmben, de végül nem jutott szóhoz. Évika hétéves volt Fülep Pestre költözésekor, s mivel ezután Fülep csak hébe-korba látogatott el Zengővárkonyba, csak futólag ismerte keresztapját.) Pár mondat erejéig hallhatjuk még Györfy Bálintot, a jelenlegi várkonyi református lelkészt, valamint Szatyor Győzöt, az ormánsági Bogdása polgármesterét.

Kisfaludy ugyanúgy indít, mint Olasz: a fiatal Fülep feltűnően szép arcát pillantjuk meg először, miközben J. S. Bach zenéje szól: fenséges archoz fenséges zene illik. Szó sincs itt utánzásról, nem is kezdhetne másként Kisfaludy, hiszen a nézőnek meg kell mutatni a film főhősét. Nemcsak a daliás fiatal, hanem a középkorút és az aggastyán barázdák szántotta arcát is – mert az is szép. Szép, miként szépek Van Gogh sáros cipői. A kezdő képsorra Kisfaludy mesterien rímelteti a Lator László szájából elhangzó első mondatot: „Gyönyörű ember volt, egy fejedelmi arc...” A kilencvenedik évét betöltött Hubay Miklós hasonlóan rajongva nyi-

latkozik: „Akivel ő találkozott, azt ő besugározta.” Fülep személyiségének, környezetére tett lenyűgöző hatásának része volt megjelenése, ez elől senki, még Ady sem tudott kitérni: ő Fülep-Krisztusnak hívta. (Lőcsei Gabriella, a filmről eddig megjelent egyetlen kritika szerzője is kiemelte Kisfaludy remek, figyelemfelkeltő kezdését.)

Egyvalamiben nincs vita a film szereplői között, egyformán ítélik meg Fülepet: nagy egyéniség, nagy ember volt, Lukács György mellett minden bizonnyal a XX. század legnagyobb magyar művészetfilozófusa. Vajda Kornél szerint a szellem egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb XX. századi filozófusa.

Kisfaludy csekély összegből gazdálkodhatott, mégis szerencsésen döntött, hogy szűkös költségvetése tetemes hányadát firenzei forgatásra költötte el, hiszen a fiatal Fülep életének a toszkán város volt a legfontosabb színtere: itt tért meg. Kisfaludy nagyon szépen, hangsúlyosan emeli ki a megtérést, és Fülep saját szövegeivel illusztrálja. Gyönyörűek a Santa Croce Giotto-freskóiról készült felvételek, lélegzetelállító a fiesolei panoráma, felejthetetlen a San Miniato al Monte és környéke. Ez a város fölött örökdő román templom volt Fülep mindene. Kisfaludy nemhiába volt muzsikus – igaz, nem komolyzenész, „csak” a legendás Kex együttes dobosa –, elsőrangúan választotta ki filmje háttérzenéjét. Eleinte J. S. Bach csellósztíve szól Várdai István, világhírű fiatal gordonkaművésziünk ihletett, élő előadásában, Firenzében azonban felbűg a hangszerrek királya, az orgona. A kamera éppen akkor vált át a Santa Croce nyitott fedélszékes, lenyűgöző mennyezetére, amikor Fülep élettörténete Assisi Szent Ferenctől Giottóhoz ér, s ekkor hasít bele az áhítatos csendbe César Franck káprázatos gyönyörű Chorale-ja (No. 2, h-moll). Mesteri Kisfaludy komponálása, ahogy a freskók ferences szerzeteseinek arca, keze a zene ritmusára váltakozik, ahogy kép és hang együttes erővel emel fel bennünket a mennyezetig és tovább – a Teremtőig. (A Teremtő, vagy nevezük csak Gondviselésnek, figyelt a négy-

fős forgató stábra: a San Miniato előtti teraszon, a ciprusok bódító illatától fülledt délutáni csöndben éppen akkor kondult meg kétszer is a harang, amikor Fülep lelki olvasmányai, a szentek élete, a Legenda Aurea és a Fioretti került szóba.)

A Fülep megtérését, a szenvedő Krisztussal való találkozását felidéző szöveghez feszületek adják a képi hátteret: a San Miniato fém corpora és Olasz Ferenc magyarországi pléh- és kőkrisztusai. Amikor elhangzik, hogy 1907 vége, 1908 eleje a legnagyobb fordulópontja volt addigi életének, a zene is „fordul”: fölerősödik, följajdul. Hosszan folytathatnám a gondosan megkomponált jelenetek aprólékos elemzését, de erre nincs hely. Az eddig elmondottakból azonban senki se vonja le elhamarkodottan azt a következtetést, hogy *A szellem filozófusa* érzelgős film. Kisfaludy vagányabb alkat ennél, amikor már majdnem elandalítanak bennünket a lírai képek és az éteri zene, mindig van ereje idejében profánra váltani a hangnemet: „Firenze bottegaia...” – harsan föl a népszerű melódia, s máris egy fiáker gördül tova az aszfalton, s egymásba kapaszkodó fiatal párt látunk, a hétköznapi életet. Kisfaludy ebben is Fülep tanácsait követte. Igaz, hogy Fülep a szellem magaslataiban járt, de nem volt szobatudós, két lábbal állt a földön. Ha tanítványai az 1960-as években a kommunista rendszer kegyéből nagyritkán Olaszországba, Firenzébe utazhattak, azzal bocsátotta őket útjukra, hogy először a mindennapi életet nézzék meg, szagoljanak bele az olasz piacok levegőjébe, kóstolják meg a trattoriák ízeit, s csak ezután kezdjék meg a kulturális zárandoklatukat a templomokban és a múzeumokban. Balog Gábor operatőr nemcsak a firenzei szakrális tereket és képeket filmezte nagy érzékenységgel, hanem a hétköznapi, a profán Firenzét is: a piacok ínycsiklandozó sajtjait, gyümölcsseit, karakteres hal- és zöldségárusait.

Kisfaludy szól Gabriella Gordigianiról is, akinek a legtöbbet köszönhette Fülep Firenzében. Ez a művelt, idős hölgy adta kezébe a lelki fejlődéséhez szükséges legfontosabb misztikus szerzők könyveit, s ő vezette be a

Biblioteca Filosofica nevű filozófiai társaságba, ahol többek között olyan világhírű írókkal, filozófusokkal cserélhetett eszmét, mint Giovanni Papini vagy Giovanni Amendola. Az 1930-as években Papinit a *Jézus története* című könyve tette világhírűvé, s magyar kiadásához a hajdani barát, Fülep írt előszót.

A Firenzében Fülep, Lukács és Hevesi Sándor által szerkesztett *A Szellem* című, mindössze két számot megért filozófiai folyóiratról is részletesen hallhatunk, különösen Fülep fiatalkori főművéről, *Az emlékezés a művészi alkotásban* címűről.

Minden bizonnyal a letűnt politikai rendszer számlájára írható, hogy Olasz szakértője, Németh Lajos az 1915-től 1919-ig Budapesten működött Vasárnapi Kört a „forradalmat előkészítő szellemi mozgalomnak” értékeli. Ez erős túlzás még akkor is, ha tudjuk, hogy 1918 novemberében, párfordulása előtt Lukács György éppen a Vasárnapi Körből ment el a Gólyavárba, hogy meghallgassa Kun Béla előadását. Lukács György, Balázs Béla, Lesznai Anna, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Fülep, Fogarasi Béla, Tolnay Károly privát baráti társaságában Dosztojevszkij és Eckhart mester voltak a házi szentek. Nem éppen forradalmi, nem éppen marxista szerzők! Kisfaludy filmjében kellő terjedelemben és Fülep életében játszott szerepének megfelelő súllyal, a legautentikusabb személy, a kör történetét kutató Karádi Éva beszél erről az egyáltalán nem forradalmi „sejtről”. Ne legyünk azonban igazságtalanok, 1977-ben még nagyon keveset lehetett tudni a *Vasárnapról*, Karádi Éva és Gábor Éva antológiája is csak pár évvel később jelent meg. Nyilván ez az oka annak is, hogy Olaszék nem említik a vasárnaposok ellenegyetemét, a Szellemtudományok Szabadiskoláját sem. Egy ideig Fülep és Lukács életében sok párhuzamosság figyelhető meg, miután azonban Lukács belépett a bolsevik pártba, útjaik elváltak. A filmben egymás véleményét támogatva hárman is higgadtan, tárgyilagosan beszélnek erről. Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy Kisfaludy kitűnő érzékkel egymással hitelesített interjúalanyai véleményét:

nem vágta ki az ismétléseket, ha ugyanarról a témáról többen, többnyire azonos szempontból nyilatkoztak. Sőt, a film szereplőinek véleményét többször is Fülep-idézetekkel „igazolja”.

Kisfaludy filmje több szempontból is jelentős előrelépés egy árnyaltabb Fülep-kép felé. Számos érdeme közül kettőt mindenképpen ki kell emelni. Az egyik, hogy körütekintően, tüzetesen tisztázza a fiatal Fülep életének mérföldkövét, vallásos megtérését. Olasz filmjében erről – nyilvánvalóan két okból – nem esett szó. Egyrészt a Kádár-rendszerben erről hallgatni volt ildomos, másrészt Németh Lajost is hidegen hagyta a téma, s nem kívánt erre az akkor még terra incognitára lépni. Kisfaludy filmjének másik nagy érdeme és újdonsága, hogy tisztázza Fülep és a kommunista ideológia viszonyát és szerepét a Tanácsköztársaságban. Németh Lajos azt a megtévesztő sztereotípiát ismétli, hogy mivel Fülep a Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja volt, 1919 után „egy ideig bujkálnia kellett”, majd „miután volt teológiai végzettsége, református lelkészi oklevelet szerzett”, és református lelkészként belső emigrációba vonult. Dokumentumokból tudjuk, hogy nem kellett bujkálnia, hanem önszántából, belső késztetésből választotta a lelkészi hivatást, s nem jobb híján, nem kényszerből. Németh Lajosnak nem szűrt szemmet, hogy az emberek nem szoktak csak úgy melleleg református teológiát végezni, s hogy a mindent halálosan komolyan vevő Fülep ezek szerint éppen a lelkészi hivatást vette „kényszerből” félvállról – ráadásul majdnem harminc évig. A belső emigráció téves képzete annyira befészkelte magát az emberek fejébe, hogy egyszer még Kisfaludy filmjében is felbukkan. (Mentségül az említhető, hogy ha férfias szemérmességből Fülep leplezni akarta „örült” döntése, faluba húzódása valódi indokait, hogy tudniillik nagyon is tudatosan készült a vidéki evangélicációs misszióra, ő maga is a belső emigráció álcája mögé húzódott.) Kisfaludy filmje azzal a hamis mítosszal is leszámol, hogy Fülepet Kun Béla Tanácsköztársasága idején

neveztek ki egyetemi tanárnak. Nem, ketten is hangsúlyozzák, hogy még Károlyi Mihály nevezte ki! Kisfaludy remekül komponálta meg filmjének ezt a részét is. Amikor elhangzik a mondat, hogy kitört a Tanácsköztársaság, rögvest harsány zene vág közbe: „De szeretnék, de szeretnék Kun Bélával beszélni...” Közben archív híradófelvételen széles gesztusokkal Kun Béla szónokol, ezután pedig minden további magyarázkodást fölöslegessé tesz a dalt félbeszakító fegyverropogás, s Berény Róbertnek a képbe beúszó *Fegyverbe! Fegyverbe!* című híres plakátja. Így kell a képek nyelvén üzenni, ez a vizuális nyelvi kultúra!

Az 1930-as éveket tárgyalva kikerülhetetlen az egyke-probléma, amelynek köztudatba dobását Illyés Gyula 1933-as *Pusztulás* című cikkével szokás összekapcsolni. A filmben tisztázó szándékkal elhangzik, hogy Illyés figyelmét Fülep hívta fel a magyarságot pusztító egykezésre, s ráadásul Illyés Fülep adataiból dolgozott. Ekkortájt még egy esemény mozgatta meg a falusi magányába kissé belesüppedt Fülepet. Németh László meghívta az 1934-ben induló *Válaszhoz*, a népi mozgalom legfontosabb folyóiratához társszerkesztőnek, saját maga és Gulyás Pál mellé. Fülep jegyezte az első szám beköszöntő nagy cikkét, a *Nemzeti öncélúságot*. Fülep ezután hamarosan kivált a szerkesztőségéből, de erről és Németh Lászlóhoz fűződő, igen ellentmondásosan alakult kapcsolatáról csak pár kurta mondat erejéig van szó. A kegyetlen műsoridő a dokumentumfilm-rendezőnek is parancsol!

A két zengővárkonyi szemtanú persze nem ezekről az eseményekről beszélt, hanem arról, hogy tudós tiszteletesük jóvoltából hány nevezetes ember fordult meg a faluban: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolányi János, Móricz Zsigmond. Balog Gábor és Kordik Ferenc operatőrök ígézően szép, színpompás őszi és szikrázó, havas téli felvételeit látva bárki megértheti, mi vonzotta Fülepet a Mecsek lábához.

Értelemszerűen ehhez a várkonyi környezethez kapcsolódva hallunk Fülepnak

a népművészethez, a népzenehez és a népnyelvhez fűződő kapcsolatáról. Fülep hangját Sárosi Bálint rögzítette az utókornak, ő énekeltetett vele kazettára néhány ormánysági népdalt. A személyiséget a hangszín is tükrözi. Fülep hanghordozása a vidéki református lelkész, a vidéki értelmiségi jellegzetes hanghordozása: testesebb, ízeesebb, mint az uniformizált pesti egyenkiejtés. Kár viszont, hogy mozgófilmen nem láthattuk Fülep darulépteit. Pár percnyi mozgófilm ugyanis készült róla. Természetesen csak amatőr felvétel, Fodor Andrásé. A korabeli táncdalfesztiválokról több órányi „kincstári” felvétel maradt ránk, de a XX. század egyik legnagyobb magyar művészetfilozófusáról csak két-három perces amatőr képsor. Tényleg, mi mindig, mindenről elkéünk...

Olasz Ferenc filmjében a kor kötelező szóhasználata szerint az hangzik el, hogy „A felszabadulás után véget ért Fülep Lajos belső emigrációja”. Kisfaludynál ugyanez úgy fogalmazódik meg, hogy 1945-ben az ország is és Fülep is válaszút elé jutott. Fülep pesti éveiről többnyire már azok nyilatkoznak, akik személyesen is ismerték őt, többek között Marosi Ernő művésztörténész akadémikus, Sárosi Bálint, Lator László és Vajda Kornél. Az utóbbi szájából hangzik el, hogy Fülepet az óriások érdekelték. Ezekről az óriásokról, Adyról, Cézanne-ról, Csontváryról a szűk időkorlátok ellenére is elég információt kapunk. Jó ízlésre és Fülep alapos ismeretére vall az említett szellemóriáskorokról megszólaltatott cikkrészletek kiválasztása: önmagukért beszélnek. A Fülep-idézetek kifejező erejét növeli, hogy Oberfrank Pál színész remekül, üzenetüket tökéletesen értve, értelmezve olvassa fel őket. Aki ebben a filmben hall először Fülepről, nyilván meglepődik, hogy a fentebb említett három szellemóriásnak a tévedhetetlen esztétikai érzékű Fülep volt a hazai felfedezője. Nemcsak az övéké, másoké is, például Weöres Sándoré is.

Természetesen, mint minden munkának, Kisfaludy munkájának is vannak hiányosságai. A filmben nincs szó róla, hogy Fülep művészetfilozófiai rendszerében kitüntetett

helye volt a görög művészetnek, hogy szentinte a görög művészet volt egyedi és egyetemes korrelációjának legtökéletesebb példája. Nem hangzik el sem Lechner Ödön, sem Izsó Miklós neve, pedig Fülep őket tartotta a jellegzetesen magyar építészeti, illetve szobrászati formanyelv megteremtőinek, amelynek megalkotására egyedül a magyar nép hivatott. Meggyőződése volt ugyanis, hogy minden népnek – a magyarnak is – egy művészi formára van hivatása, amelyet csak ő hozhat létre.

Lőcsei Gabriellának, a filmről eddig megjelent egyetlen színvonalas és értő kritika szerzőjének egy bíráló megjegyzése volt: miért nem hallunk Fülep két feleségéről? Ennek egyszerű oka van: a szűk időkeretek között Kisfaludy a szellem filozófusát, Fülep szellemi fejlődését szándékozott bemutatni – erre utal a cím is –, s nem a magánéletét. Ezt a témát szándékosan hagyta ki, mert nem akarta bulvárosítani a hangnemet. Erdős Renée, az első feleség neve ugyanis az erotikával, az érzékiséggel fonódott össze, lévén az erotikus női líra és az érzéki regény korai művelője. Nincs azonban értelme sorolni, hogy ki mindenkiről nem esik még szó, mert egy dokumentumfilmet nem ildomos összetéveszteni egy filológus nagymonográfiájával. A kamera előtt egyébként is jó esetben felkészült – kevésbé szerencsés esetben kevésbé jól felkészült – szakemberek improvizálnak, akik általában nincsenek hozzászokva a kamerák keresztüztüéhez, ezért olykor lámpalázások és hibáznak. Egy-egy beállítást meg lehet ugyan ismételni, de az adatok ellenőrzésére ritkán van lehetőség helyben. Vágáskor a rendező esetleg még lefülelheti a bakit, de a legkritikább esetben van rá mód, hogy a stáb visszamenjen a korábbi helyszínre, s egy-két pongyolább mondat miatt megismételje a felvételt. Ez a mechanizmus *A szellem filozófusa* esetében is így működött, s ezért apróbb pontatlanságok maradtak a filmben. Először az hallható, hogy *A Szellem* két száma 1911-ben jelent meg, majd pár perccel később az, hogy 1910–1911-ben. Erre nyilván Kisfaludy is

fölfigyelt, de nem vágta ki, mert egy film így életszerű, a hiba is része. Fülep nem fő-, csak egyik társszerkesztője volt a *Válasznak*, *A magyar művészettörténelem föladata* című programadó akadémiai székfoglalóját pedig nem 1951-ben, hanem 1950. október 9-én olvasta föl. Nem sorolom a többi jelentéktelen hibát, mert az élőbeszédben ezeket szinte lehetetlen elkerülni, a sajátomról viszont nem hallgathatok. Midőn a Fülep által világtörténelmi jelentőségű alkotónak tartott Csontváry nagyságát próbáltam érzékeltetni, idéztem Picassót, aki Csontváry egyik monumentális vásznát megpillantva azt mondta: „Nem is tudtam, hogy rajtam kívül más nagy festője is volt századunknak.” Nos, ezt nem az ötvenes évek végén, a brüsszeli világkiállításon – ahol egyébként ki voltak állítva Csontváry képei – mondta Picasso, hanem 1949-ben, Párizsban. Mea culpa! Ezen parányi szeplők dacára bátran kijelenthető, hogy a film hiteles és filológiaiilag is pontos.

Bármely művet – regényt, verset, filmet – nehéz hatásosan, de nem bombasztikusan lezárni. Kisfaludynak sikerült, filmjének talán legszebb része a befejezése. Fülepnek nem volt temetése, végrendelete szerint hamvait szétszórták, tehát a síremlékét nem lehetett a nézőknek megmutatni. Ezt a nehezen megoldható helyzetet remekül hidalta át és kötötte össze Fülep legkedvesebb templomával, a San Miniato al Montével. Egyébként ez az eset szemlélteti legjobban, hogy a filmforgatás csapatmunka. A film szakértőjének ötlete keveset ért volna Balog Gábor ihletett, szakralitást sugalló felvételei és Kisfaludy mesteri komponálása nélkül. Fodor Andrásné Sárika elmondja, hogy Fülepnek nincs síremléke, nevezzük ki annak a San Miniatót, mert méltók egymáshoz, majd Oberfrank Pálnak a vallási térrel remekül harmonizáló hangján halljuk Fodor András *San Miniato al Monte* című, a templomot szinte filológiai pontossággal leíró versét, s közben halk zene sír, a kamera pedig a templombelsőt járja körbe. S volt még egy hetedik közreműködő is: újra a Gondviselés. Mert a stáb ottjártakor az altemplomban

egy kovácsoltvas gyertyatartón „véletlenül” éppen gyertyák lobogtak. A láng, a tovatűnő, ellobbanó élet szimbóluma akár elcsepelt jelkép is lehetne, de itt nem az, hanem megindítóan szép. Kisfaludy olyan szépen zárta le filmjét, ahogyan jószerivel csak a korábbi Fülep-film rendezőjétől, a lírai beállítások nagymesterétől, Olasz Ferenctől várhattuk volna.

A cikk elején említettem, hogy F. Csanak Dóra nem vállalta a szereplést a filmben. A végeredmény azonban izgatta. Érezte, hogy versenyt fut az idővel, ezért többször is érdeklődött, hol tartanak a munkálatok. Készült az első, zártkörű vetítésre a MADE-ba, de az utolsó pillanatban rosszul lett, és nem bírt elmenni. Kisfaludy András DVD-t küldött neki, de DVD-lejátszója nem volt, ezért csak hetek múlva, laptopon láthatta *A szellem filozófusát*. Azonnal telefonált, mindig visszafogott, finom hangja most is a fülemben cseng: szép a film, nagyon tetszik. Dicséreteiben is mindig visszafogott volt, aki ismerte, tudja, hogy ez mondat az ő szigorú értékrendjében mit jelentett. Szerette volna jobb minőségben, nagyobb képernyőn, TV-ben is megnézni a filmet, amelyet végül 2010. no-

vember 15-én este, fő műsoridőben tűzött műsorára a Duna TV; F. Csanak Dórát aznap reggel szállították kórházba, s november 23-án elhunyt.

Közhely, hogy a Gutenberg-galaxis a vége felé közeledik, s a könyvet, az olvasást felváltja a kép, a vizuális kultúra. 1977-ben Németh Lajos arra panaszkodott, hogy Fülep Lajos jelentőségét csak szakemberek szűk köre tudja felmérni. Sajnos, ez a mondat még ma, 2011-ben is érvényes. Kisfaludy András filmjének éppen abban juthat fontos szerep, hogy ez az áldatlan helyzet megváltozzon, hogy Fülepet az új, a vizuális galaxisban többen és jobban megismerjék. Illúzióink azonban ne legyenek: Fülep bonyolult, összetett jelenség, s a tömegember – merthogy a „szép, új vizuális galaxis” a tömegember galaxisa – aligha lesz „vevő” rá. Az új korszakkal ugyanis nem Fülep *Válaszbéli szerkesztőtárs*a, a Németh László által remélt minőség forradalma köszönt be, hanem a minősíthetetlen ellenforradalma. Legyen azonban bárhogy, hozzon a jövő bármit is, Kisfaludy András filmje híven őrzi Fülep szellemét, sőt – a Szellemet.

BABUS ANTAL

BABUS ANTAL (1960) irodalomtörténész, könyvtáros. Debrecenben végzett magyar–orosznakon, ugyanott szerzett PhD-fokozatot. Az MTAK Kézirattárának osztályvezetője.

„...része voltam egy gépezetnek”

Cseke Gábor: *Jelentések magamról*. Emlékezések ellenfényben

romániai rendszerváltás óta eltelt két évtized már elegendő időtávlatot teremt arra, hogy a szellem emberre szembenézzen mindazzal, aminek azelőtt – költőként, íróként, újságíróként, lapszerkesztőként – cselekvő részese, exponens szereplője vagy kiszolgáltatója volt.

POLIS KÖNYVKIADÓ,
KOLOZSVÁR, 2009

Cseke Gábor köteté színt, megrázó konfesszió egy diktatúrában alkotó egyéniség életéről, aki a hatvanas évek elején, pályakezdőként, nem kevesebbet tűzött maga elé, mint „mindenáron jónak és becsületesnek, meg mindennek lenni”, pályája során életelvként szabta magának: „rosszban a jót;

semmiképp sem azt, hogy jóban a rosszat”. Csakhogy azok az idők nem a nemes, elvont ideálok érvényesülésének a terét kínálták. Különös, sajátos helyzetbe sodródott az az ifjú, aki polgári származása révén „egy kétes hírű és bizonytalan erkölcsű társadalmi osztály képviselőjeként” – édesapja egyetemi tanár volt, ami a proletárdiktatúrában semmiképp sem számított jó ajánlólevélnek –, naiv álmodóként arra vállalkozott, hogy „a szocializmus felé terelgett életünk szüntelen jobbulásának lelkes híve és propagálója” legyen. Sőt még annál is több. Pályája mihamar magasra röpítette: az országos hetilap, az *Ifjúmunkás* főszerkesztője, a hatalmi hierarchia tagja lett. Úgy vélte, hogy az adott helyzetben a kockázatok, a vakmerőségek helyett a kompromisszumok és hasznos egyezkedések a valóban hatékony, célravezető eszközök. Súlyos árat fizetett érte. „Az újság volt az egyetlen és az utolsó szerelem. Ami értelmet adott életemnek, és amely jégre vitt.” A polip, amely magához ragadta, távolról sem elégedett meg a tehetséges ifjú lelkesedésével, képességeinek kamatoztatásával; a kompromisszumok helyett a megalkuvás csapdájába kényszerítette. „Egész életemben kényszerből, kényszerűségből űztem azt, amit tulajdonképpen szerettem csinálni. Nem voltam elég erős nemet mondani a manipulálásoknak, bárhonnan is értek. Ez volt az átok a munkámon...” – vonta meg emlékezésének összegzőesképpen sajtóbeli évtizedeinek egyenlegét.

A kötet közel ötszáz oldalán korántsem öncélú időutazás részesei lehetünk. Cseke Gábor bátor, őszinte vallomásának kimondott szándéka, hogy „elsősorban önmagamhoz kerüljek közelebb”, feltárja azokat a politikai és társadalmi összetevőket, amelyek cselekvéseit behatárolták, korlátok közé szorították. Bonckése kérlelhetetlenül, mondhatnánk érzéstelenítés nélkül vág a húsba, hogy nevén nevezze mindazon okokat, eredőket, amelyek a „betegség” – a magalkuvási kényszerbe való belenyugvás, a politikai rendelkezések elfogadása és teljesítése – elhatalmasodásához vezettek. A kórtűnet felvázolása, kiteljesítése azonban messze túlmutatnak személyiségén, egy ádáz kor ideológiai, szellemi diktatúráját, személyiségromboló, az

emberi méltóságot semmibe vevő kalodáját idézik az olvasó elé.

A helyzetet bonyolítja, hogy Cseke Gábor a Forrás-nemzedék második hullámának tehetséges, sokat ígérő tagja volt, aki költőként, íróként hatványozottan érzékelte mindazt, ami a romániai magyar értelmiségi réteget sújtotta. Mindennek súlyát akkor mérhetjük fel igazán, ha számba vesszük a költői, írói életművet, könyvei révén magunk is végighaladunk azon a pályán, amelyen Cseke Gábor tehetsége kiteljesedett, indulván a versektől, melyekben „formába lobbán részekből az élet”; feltérképezzük azt az epikai világot, amely prózai munkáiban élénk tárul. Bennük és általuk mindenekelőtt azt kutatjuk, hogy ars poeticája mily eszményeket, költői programot tűzött maga elé. Úgy véljük, hogy annak ismeretében fel tudjuk mérni, a maga valójában értelmezhetjük azt a lelki tusát, lelkiismereti válsághelyzetet, az arra való reagálást, amely az ellenszelet jelentette életútja kibontakozása során.

A *Déli harang* (1967) című kötetének verseiben fellelhetők a XX. század gordiuszi csomói, melyek megoldásra várnak, fellelhetők a derű, a remény és az életbe vetett hit, az igazság, a felelősség, az emberség tiszta csengésű szavai, a mások örömeiben és gondjaiban való osztozás szándéka. Csakhogy az élet egyáltalán nem méri pazarlón az áldást. Az *Elvesztett birtokok* (1969) ennek a felismerését mélyíti, tudatosítja bennünk. A költő világosan látja, hogy a szeplőtlen égért, varázsért „meg kell küzdenem / minden nagyszájú / nyavalyással”. Távolról sem csak önmagáért, a maga boldogulásért, boldogságáért! „– szeretném szavaim felét a fél világra pazarolni, / s a fönnmradó más felet / a többinek őrizni meg / – ha nem bírnak, / tudjak helyettük szólni”. Az *Ellenállás* (1980) című kötetében olvashatjuk költői hitvallásának talán legszebb megnyilatkozását: „szépen / igazul / elvszerűen / sose önzően / bátran / lelkesülten / bölcsen / másokért is / makacsul / utolsó leheletedig / mintha csak egy nap lenne az élet”. Ekkor már jócskán benne járunk a szellemi terror dzsungelében, melynek legsötétebb zugát az anyanyelv, az anyanyelvi kultúra elleni nacionalista törekvések, a beolvasztás ördögi szándéka képezi. Amikor

már lezártak minden utat, a költő számára azonban akkor is „marad a gondolat titkos csapása”, a vers, a költői képekbe, metaforákba rejtett, az olvasónak szánt üzenet: „nem a szó számít, csak a tett”. A tett, amely bűvópatak-ként ott rejtezik *Az ítélet születik* (1983) című kötetének soraiban is. A cselekvés, a megszólalás kényszere belülről fakadó, kitörni vágyó gejzirként kap hangot „röpcéiben”: „a lángokat szabadítsd föl bennem / még akkor is ha félsz / a pernyékkal szállongó szikraesőtől / ne hagyd hogy a lelkem / nyűszítve füstölödjön nedves / lombbal lefojtva hiszen csak lobbalt pattogó tüzek árán / világíthatjuk be az éveket”; a tett, melyet felsőbb erkölcs parancsa irányít: „mint svájci óra tiktakol / bennünk a felelősség csöndesen / szakadatlanul // titkon méri legapróbb tetteink / ott lüktet minden / mozdulatunkban”. De lelke mélyén érzi, megszenvedti azokat a külső hatásokat, amelyek korlátot szabnak az őszinte, nyílt kitérülködés elé: „mit vétettem hogy újra meg újra / családi helyzetemre egészségemre és szándékomra / való tekintet nélkül / száműzzem magam a lélek / feldúlcolt unalomig ismert / tárnáiba”. Bizakodása, hite mégsem törik meg. A magas hegyvidéken érő, a zord időket túlélő áfonya jelképként él benne, erőt merít belőle, hogy ne adja fel, hisz „...a tétovázás sose / vezet jóra előre hát vissza / nem riadva semmitől”.

Aki kívülről, a realitástól, annak kényszereitől elvonatkoztatva veszi számba Cseke Gábor költészetének gyümölcseit, meglepődve, értetlenül áll majd a hatalom ünnepeit köszöntő, a vezér iránti hódolat jeleit hordozó versek előtt, szembesül azzal a jelenséggel, amelyet *Kölsónsorok* (2004) című kötetében maga sem tagad le: „egy idő után magunk is beálltunk a himnusz-szerzők kórusába”. A hierarchia magasában nem tagadhatta meg az arra történő felkérést, elvárást. Megtehetete volna? – kérdezhetjük. Megtehetete volna! – mondhatjuk. De annak következményeit csak azok érzékelhetik igazán, akik átélték annak a kornak a szellemi terrorját, viszonyrendszerét. Megtagadhatta volna, elhallgathatott volna! De milyen áron?! Kevesen gondolnak arra, hogy egy-egy ilyen vers nem csupán szerzőjének adott menlevelet, annak köszönhetően egy-egy lap, egy-

egy közösség nyert lélegzetet, annak paravánja mögött szép és igaz szavak, gondolatok is foganhattak, élhettek. A versek írójára – a pálya széléről, a kussolók soraiból – viszont rávetült a bélyeg: a hozsannázó szerep. Cseke Gábor nagyon nagy árat fizetett érte.

1989 – a fordulat éve Románia jelenkori történelmében. A szellem kiszabadul a palackból. A *Tükkörterem* (2005) című kötete a lelki felszabadulás, a szabad és őszinte kitérülködés bizonyossága: „minden kényszerű sor le nem mosható szenny / az életemen / soha többé hozsannát senkinek / fogadom / és ez már nem az első / alkalom / minden magyarázatom csupa neveltség / holnapi énem hallgatom / soha többé tollat a kézbe / de hát tehetem-e / birkózik bennem a szégyen s a versfaragás szelleme”. Előző időbeni sorsát az érzelőkészítő behatárolt mozgásteréhez hasonlítja – „huszonnyolc lépés oda / ugyanannyi vissza” –, ahhoz a helyhez, időhöz ahol s amikor „forgott a malom / mese nincsen aki / beállt a táncba ne sajnálja magát”. Nem ő szökött meg, a rend omlott össze, de a költő tudja: árnyéka utána osont. A hozsannaversekkel egyidejűleg, azok ellenpólusán találunk olyan verseket – *Szelídített vad, Vallató éjszaka, Öregedő hóbér, A csend világa, Árnyak köröznek, Imperatívuszok (kinnek)*... –, amelyek a költő lelkében zajló vívódásnak adtak hangot, születtek meg a megjelenés legcsekélyebb esélye nélkül. „megyek amerre sorsom botja hajt” – „örökös perben lelkemben a világgal”. Belenyugvás? Beletörődés? A másik percben ott a felszólítás: „...harcolni kell kell kell / foggal és körömmel / valami ellen ami beléd szorult / és bárhogy szorult / jól érzi magát odabent / nem hagy el”. Ki áll a másik oldalon, az ellentáborban, aki ellen „mindent tudva és semmit sem remélve” kell fölvenni a harcot? „nem kutyá van a kertben, a gyűlölet / kopói cirkálnak álcásan, szabadon, vajon melyik irányból / törnek rám hangtalan, lassított iramodással / illeszkedő, vi-gyorgó fogsorokkal, mely sose csattog / mint a metróajtó, menthetetlenül összecsukódik”. Deres hajnalokon „pipacsba öltözött csókok”-ról álmodik, de a maga mögött hagyott út rémálmai minduntalan visszatérnek: „érezem a tisztátalanság nyomasztó dögletes szagát / látom

a vargabetűket szökéseim visszaretentő / talpnyomait / látom gyávaságom nyúlcipőjét / inalni a süppedékes ingoványban”. Ezzel a lelki teherrel kell folytatni az utat, járni az élet tükörtermében, hol önmagunkkal szembesülhetünk, pörsenéseinket sem takarva, kendőzetlenül. A számvetés, a leltárkészítés, a konfeszzió elkerülhetetlen: „...az éjszaka / már csak arra való / hogy sorra vegyem tévedéseim”. Miként másképp, mint költemények sorába foglalva? „aki verset ír sorsával feszül szembe” – olvashatjuk a *Fontos versek* (2006) című kötetben – „tisztul az ég: / a felhő mögül ahogy a vallató nap előjön / úgy csukódik rám életem mint egy börtön”; Utassy József költői pályáról írott tömör sorai önmagára is érvényes megállapítást, következtetést tartalmaznak: „a megváltani szándékozott világ kijátszott bennünket, de arra is ráébredtett, hogy az egyén csakis saját magát képes megváltani”. A megváltás útját, irányát az újabb és újabb kötetek jelzik, immár a kor felkínálta új, a lehető leg-tömörebb formában, az interneten, a Magyar Elektronikus Könyvtár sorozatában: *A Csöndfűrészes zenéje*, a *Hyde parkban / Szürke rímek* jelzik az újabb utakat, lehetőségeket, melyek nem csupán tartalmukban, de költői eszköztárukban is megújulva jutnak fel a világhálóra, válnak hozzáférhetővé a földkerekség bármely pontján. „Mekkora úr a képzelet” – beléphet a Hyde-parkba, ahol mindenki kibeszélheti lelke minden bűjást-baját. Ezt teszi a Költő is: „...amit elhallgattam százszor / ezerszer az most hamvasan szabadon / kibukhat a számból”.

A prózaíró Cseke Gábor művei is ellenfényben születtek. A bennük és általuk megjelenített világ korántsem az akkor előírt, elvárt ideológiai/irodalompolitikai kánonok jegyében tárulkoznak fel előttünk. A *Tornác* című kötete (1970) lapjain a Mezőség világát idézi élénk, a kollektívizálást követő éveket, egy falu regényes rajzát, lakosainak küzdelmét a mindennapi betevőért. Nyoma sincs benne a szocialista falu hurráoptimizmusának. A történelem során oly sokszor meggyötört hősei elfogadják az új helyzetet, eleiktől örökölt sztoicizmussal néznek szembe sorsukkal, keményen küzdenek a mindennapiért, de gyer-

meik már a kitörés útját keresik. A tornác szimbólum, honnan nem csupán fizikailag nyílik rálátás a falura, hanem áttételesen, a korra is, arra a világra, mely, mint kirajzani készüló méhraj, keresi a maga helyét, életlehetőségeit. A regényben a pályakezdő riporter valóságglátása és a költői képzelet ötvöződik, válik az ötvenes-hatvanas évekbeli mezőségi magyar falu érzékletes, színes freskójává. A riporter tapasztalat, a társadalmi jelenségek iránt érzékeny írói véna szülte az *Érzelmes levelek* (1980) című lélektani regényt, amely két ifjú szerelmi kapcsolatában egy sajátos erdélyi – a románmagyar együttéléstől fakadó – jelenség írói megjelenítésére vállalkozik, jelesebben annak olyan aspektusára irányítva az olvasó figyelmét, amely épp ellentéte volt a korabeli politika által elvárt szivárványos ábrázolásnak. Zsolt és Lia szerelmi kapcsolatában önmagában véve nincs semmi különös. A természetes, emberi vonzalom jövőjét, gyümölcsét tekintve azonban megrontja azt az előítéletek sora éppúgy, mint az egymással való lelki azonosulás elkerülhetetlen velejárója: az asszimiláció, az önfeladás következményének eléjük vetülő víziója. A regény lapjain kemény lelki küzdelem bontakozik ki, a két ifjú közt éppúgy, mint önmagukban. A nagy kérdés nem is egymás elfogadásában jelenik meg, hanem utódaik identitásának képtelenségében. Jól példázza ezt a regény a regényben módszerével közbeiktatott Sava Erika megrázó története. A téma fölvetése bátor írói tett volt abban a korban, amikor a valóság már testközelbe hozta a vele járó asszimiláció rémét, az utódok sorsában bekövetkező keserű tapasztalatokat: az anyanyelvi oktatás elhagyását, a nyelvváltást, a nemzetiségük és végezetül hitük elhagyását. A gyökértelenség, a természetes, hagyományos életközösségből való kiszakadás veszélyeit és következményét, az erkölcsi lazulást, a jellemgyengésséget hozza olvasóközelbe a *Bármely rendelőst vállalkok* (1982) című regénye. Tunyogt István vándorfényképész kóbor kuvaszként tengődik a nagyváros, a Boldog utcán túli világ permén. Az olvasónak az az érzése, hogy Kakukk Marci, avagy Ábel torzképe áll előtte, megfosztva azok kópés bájától, tiszta lelkétől. A főhős szabadulni szeretne minden kötődéstől, de jel-

lemgyengeségéből eredően a lehető legmélyebbre süllyed: minden rendelést vállal anélkül, hogy tetteinek következményeivel a legcsekélyebb mértékben is számot vetne. A morális mocsárba süllyedt ember a hatalom hálójába kerülve menti a maga szabadságát, válik érzéketlenné mások élete, sorsa iránt. Azt mondhatnánk, hogy a rend kiszolgálására szerződő újságíró bosszúja ez: a szocialista kor új embertípusa ellenpólusának megjelenítésével kívánta egyensúlyba hozni alkotói lelkiismeretét. Regényhősünk személyisége a mű újraolvasásakor sem lett szimpatikusabb. Annál meglepőbb volt azonban a *Jelenések*... 186. oldalán olvasható mondat: „Az a regény – mindinkább látom, tudom –: tulajdonképpen rólam szól...”; „A regénycímem nem egy esetben ütött vissza és mutatott énrám, mint egy rossz átok.”

S ezzel visszatérhetünk írásunk tulajdonképpeni tárgyához, a „lelki szellőztetés”-ből fakadó kitárulkozást megjelenítő emlékezéshez. Hogy ez az alkotás nem a megváltozott történelmi körülmények szülötte, azt beszédesen bizonyítja a nyolcvanas évek kezdetén írott, a kötetben bőven idézett napló. Az volt az az idő, amikor tudatosult benne, hogy „drótkötélen járok, reggeltől estig [...] Azt hiszem, valahol én is egyfajta feketelistán vagyok. És ez ellen még csak tiltakoznom sincs miért. Nyíltan elköteleztem magam a hatalom mellett. Nem adtam kezét a kilátástalan ellenzéki-ségnek. [...] ellenzem a megfutamodást. Igaz, az egyensúlyon való őrködésemért meg is fizetnek. Akik csupán ezt látják sorsomban, nyugodtan mondhatják: Cs. G. igazi bérenc.” Valóban az volt? Csak az volt? Főszerkesztőként igazodnia kellett ahhoz a vonalhoz, amelyet kiadói, fölöttesei elvártak, előírtak egy ifjúsági lapnak. A sínpálya tehát adott volt, a váltót sem ő állította. De az igenis rajta múlt, hogy a szerelvényen milyen minőségű a rakomány, hogy a parancs és a megvalósulás közt feszülő íven milyen színek, milyen üzenetek feszülnek. A lap harmincezer példányszáma igazolja: az egyensúlyozó politikát vállaló szerkesztésnek jócskán megteremtke a gyümölcsei, időtálló, a korról reális képet festő jelenségei. A tetszésindexet, a népsze-

rűséget már nem a hatalom határozta meg. A benne megjelent írások a valós életből merítették nedvüket. De makacsul visszatérnek, elének tolnak, ennél is nagyobb súllyal esnek a latba azok a penzumversek, amelyek szorongatott helyzetben születtek. A kötet 8. oldalán olvasható egyikük: *Az Elnök hite*. Hagyjuk el a címet, vonatkoztassunk el a megjelenés alkalmától, semmi kivetnivalót nem találunk benne; sőt! Azonban olyan volt ez – aki beállt a körbe, annak táncolnia kellett –, mint a hegyoromról leszakadó hőtömeg: lavinává válik. „...az első kompromisszum után már a másodikat könnyebb volt elkövetni, a harmadikba, negyedikbe pedig egyenesen azzal a gondlattal mentem bele, hogy – most már úgys mindegy...”; „...bilincses foglya lettem saját státusomnak, csapdában éltem.” Mások helyett is! A hozsannázó kórusba, obligát vezércikkével, az *Ifjúmunkás*nak is be kellett állnia. „...ilyen feladatot nem tudok senkinek sem kiadni az enyéim közül, ezért, mivel nincs kiút, megpróbálok én eleget tenni neki úgy, hogy azért mégse fogjon el teljesen a hányinger, ahányszor a tükörbe nézek... Micsoda illúzió volt ez! Egy határon túl ugyanis semmire sincsen mentség...”

A kötet egy az írás ördögétől megszállott alkotó egyéniség drámája, melyben a jó és a gonosz szellemének folytonos egymásnak feszülése, véres viaskodása viszi előre, bonyolítja a cselekményt. Mi a vezérfonal: a bevallott balekság, a ringyóság? Vajon meddig fokozható az önostorozás? Nem az öncélú maozschizmus, nem a magamentés szándéka vezeti tollát, hanem az okok, a vargabetűk indítékainak, mozgatórugóinak, korlátainak a keresése, melynek vezérfonala az őszinteség. „...életemben mindig az volt a meghatározó, ha valakivel szemben állva fogalmazhattam meg az álláspontomat. Kevésbé a saját értékrend, az eszmévé nemesített meggyőződés. A környező világhoz igazodva éltem, velem együtt vagy velem szemben cselekedtem. Alakítani kívántam a világot (könnyen elhittették velünk, mert miért ne hittük volna el? annyira jól hangozott e miszsió!), de végül is be kell látnom, inkább ő volt az, akinek sikertült alakítania engem...” Elfogadta a játékszabályokat, hisz nem tehetett

úgy, mintha más bolygón élne. Szem volt a láncban.

1989 után, penitenciaként, évekig a hallgatást vállalta. „Egész egyszerűen így találtam illőnek. Azt reméltem: a hallgatással visszaszereshetek valamit a hiteleből.” Nem a hallgatással szerezte azt vissza, hanem a cselekvéssel, a költői kibontakozás ez újabb szakaszának remekeivel, versesköteteteivel, továbbá – az internet kínálta lehetőség maximális kihasználásával – az *urszu 2* bloggal, a *káfé főnix* irodalmi és fotóművészeti lappal oly fórumot teremtett, amelynek egyre több munkatársa és még több olvasója lett.

Bűnei a kor bűnei voltak. Áldozat volt? Egy gondoltörredék erejéig sem állítja. Sok más pályatársával együtt maga is tudta, hogy amikor újságírásra adta a fejét, „nem elefántcsonttoronyba szegődött”. Elfogadta, hitte a pálya kínálta önmegvalósítás lehetőségeit, teljesítette azt, amit feladatul szabtak neki. De sok más társával ellentétben neki volt ereje hozzá, hogy elszámoltassa magát. Pedig az sem kockázatmentes vállalkozás: „Az idő, sajnos, nem az igazságnak dolgozik. Az önvizsgálat még segíthet, bár könnyen megeshet, hogy akik szembenéznek magukkal és cselekedeteikkel, közmeg-

vetésnek vagy közröhejnek teszik ki magukat. Csakhogy az ember nem a színpadnak és a közönségnek él.” A *Jelentésekkel...* – fentebb már idéztük – azt szerette volna elérni, hogy „első-sorban magamhoz kerülhessek közelebb”. Ez pedig jóval több, fölöttébb nehezebb annál, minthogy valamilyen szerepet játsszék. Őszinteségéért, bátorságáért, nyílt kitarulkozásáért nem megvetést, hanem elismerést érdemel. Talán jobb lett volna hallgatnia? *Milos könyve* című, az interneten olvasható munkájából idézett vesszörök jelzik, benne is fölmerült a választás dilemmája: „szíved ott lüktet a világ fölött / kiméri neked az időt / miért tárod mégis mások elé / a pótolhatatlant a sebezhető // nélküle süket csönd lapulna / dolgaid belső életén / mint ahogy hallgatag morajlik / az árnyék mélyén a fény”. Önbecsülése, művészi habitusa nem engedte, nem engedhette meg azt. Könyvének helye ott van Domokos Géza, Zöld Lajos, Bágyoni Szabó István, Kenéz Ferenc hasonló témájú/tartalmú kötetei mellett, azon alkotók és művek első sorában, akik s amelyek egy letűnt korról festenek személyiségükkel hitelesített képet az utókornak – örök mementóként.

MÁRIÁS JÓZSEF

MÁRIÁS JÓZSEF (1940) újságíró. Nyíregyházán él.

